2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.

3. Коллонтай А. Социальные основы женского вопроса. Санкт-Петербург : Изд. т-ва «Знание», 1909. 431 с.

4. Конвенція МОП № 103 від 28 червня 1952 р. «Про охорону материнства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_122#Text.

5. Исаева Е.А. Тенденции развития законодательства о родительских отпусках в странах Европы. *Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Серия «Гуманитарные науки».* 2011. С. 52–55.

6. Kalin W. The law of international human rights protection. Oxford university press, 2010. P. 357.

7. Caracciolo di Torella E., Masselot A. Reconciling work and family life in EU law and policy. Palgrave Macmillan, 2010. P. 51.

8. Mooney Cotter A.-M. Pregnant Pause. An interna Mooney Cotter A.-M. Pregnant Pause. An interna Mooney Cotter A.-M. Pregnant Pause. An international legal analysis of maternity discrimination. Ashgate, 2010. P. 15.

9. Закон України «Про відпустки». *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.

РУДЯК В. О.,
аспірантка кафедри трудового права та
права соціального забезпечення
(Інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.20

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ

У статті окреслено основні проблемні питання соціального захисту осіб похилого віку в Україні. Наголошено на таких прогалинах та недоліках в системі соціального захисту осіб похилого віку, як: недосконалість законодавства у вказаній сфері, відсутність належних заходів із надання соціальних послуг та соціальної допомоги на регіональному та місцевому рівнях, неналежний рівень діяльності установ, якими надаються послуги цій категорії осіб та прогалини в роботі геріатричних закладів, відсутність надання різного роду фінансової допомоги таким особам, неналежний рівень пенсійного забезпечення, а також відсутність цільового фінансування спеціальних програм для людей похилого віку, яке діє в більшості високорозвинених країнах. У рамках статті запропоновано основні напрямки удосконалення роботи геріатричних закладів та установ для осіб похилого віку.

Авторка зазначає, що важливим чинником рівня соціального захисту осіб похилого віку є рівень ефективності діяльності установ, якими надаються послуги цій категорії громадян. Нормами чинного законодавства України передбачено досить широкий перелік різноманітних послуг для осіб похилого віку, які включають в себе такі види послуг: соціально-побутові, психологічні,

соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги із працевлаштування, послуги з реабілітації, інформаційні та інші послуги. Наведені у статті причини спричиняють ряд факторів, які заважають особам похилого віку нормально перебувати в таких закладах, спричиняють порушення їхнього фізичного та психоемоційного стану, призводять до загострення різноманітних хронічних хвороб, а отже, в цілому порушується звичний спосіб життя і здатність до самообслуговування. Зазначається, що важливою соціальною гарантією осіб похилого віку є їх пенсійне забезпечення, а тому актуальним напрямком на сьогодні залишається питання належного рівня отриманих пенсій.

Ключові слова: *особа похилого віку, соціальний захист, соціальне обслуговування, пенсіонер, геріатричний заклад.*

Rudyak V. O. Problematic issues in the field of social protection of the elderly in Ukraine

The article outlines the main problematic issues of social protection of the elderly in Ukraine. Gaps and shortcomings in the system of social protection of the elderly are highlighted as: imperfection of legislation in this area, lack of appropriate measures for the provision of social services and social assistance at the regional and local levels, inadequate level of activity of institutions providing services to this category of persons and gaps in the work of geriatric institutions, the lack of providing various financial assistance to such persons, the inadequate level of pensions, as well as the lack of targeted funding for special programs for the elderly, which operates in most highly developed countries. The article proposes the main directions of improving the work of geriatric facilities and institutions for the elderly.

The author notes that an important factor in the level of social protection of the elderly is the level of efficiency of institutions that provide services to this category of citizens. The current legislation of Ukraine provides a fairly wide list of various services for the elderly, which include the following types of services: social, psychological, socio-pedagogical, socio-medical, socio-economic, legal, employment services, rehabilitation services , information and other services. The reasons given in the article cause a number of factors that prevent the elderly to stay normally in such institutions, cause disturbances in their physical and psycho-emotional state, lead to exacerbation of various chronic diseases, and therefore generally disrupts normal lifestyles and self-care. It is noted that an important social guarantee for the elderly is their pension provision, and therefore the issue of the appropriate level of pensions received remains relevant today.

Key words: *elderly person, social protection, social service, pensioner, geriatric institution.*

Вступ. Проблема підвищення рівня соціального захисту населення стосується різних категорій осіб: дітей, біженців, внутрішньо переміщених осіб, звичайних громадян. Проте занепокоєння на сьогодні викликає питання соціального захисту та соціального забезпечення осіб похилого віку, оскільки саме такі особи визнаються однією з найбільш вразливих верств населення в Україні. У даному випадку йдеться не тільки про одиноких пенсіонерів, які проживають самостійно, а й тих, які мають дітей та сім'ї, проте з тих чи інших причин залишаються уразливими в сучасних суспільних відносинах, які складаються навколо них. На жаль, вікові особливості спричиняють порушення здоров'я людини, загострення хронічних захворювань, розвиток різноманітних хвороб, які спричинені віком тощо.

Постановка завдання. Головна проблема полягає у зміні статусу літніх людей, що пов'язана із припиненням або обмеженням їхньої трудової діяльності, перегляді цінніс-

них орієнтирів, самого способу життя і спілкування, а також виникнення різних проблем як у соціально-побутовій, так і у психологічній адаптації до нових умов. Підвищена соціальна уразливість літніх громадян пов'язана також з економічними проблемами: низьким рівнем якості життя, невеликими розмірами отримуваних пенсій, низькою можливістю працевлаштування, як на підприємствах, так і у здобутті роботи вдома [1, с. 56]. Завданням держави, її органів, посадових осіб та органів місцевого самоврядування є створення таких умов, за яких би кожний пенсіонер, кожна особа похилого віку відчувала себе захищеною, потрібною для суспільства, розвивала свої здібності, незважаючи на вік тощо.

Результати дослідження. У цілому проблемами соціального захисту осіб похилого віку займалися такі науковці: Н.Б. Болотіна Л.С. Виготський. Н.М. Горішна, М.О. Багмет, В.В. Дерега, О.О. Крентовська, Р.І. Сопко та інші. Але незважаючи на ряд досліджень у вказаній сфері, можемо констатувати, що система соціального захисту та соціального забезпечення осіб похилого віку в Україні в цілому є досить розвиненою, проте в середині системи є ряд проблем та недоліків.

Досліджуючи проблеми соціального захисту осіб похилого віку в Україні, зазначимо, що серед основних проблем, що характерні для сучасної вітчизняної системи соціального обслуговування, Н.М. Горішна відзначає її централізованість, фрагментарність надання соціальних послуг, їх недоступність, орієнтованість на стаціонарний догляд, відсутність індивідуального підходу. Означені проблеми ускладнюють інтеграцію людей похилого віку у суспільство і не забезпечують суттєвого поліпшення якості їх життя. Основними напрямами вдосконалення соціального обслуговування людей похилого віку науковець вбачає у підвищенні їх якості надання послуг та їх модернізація, запровадженні нових видів соціальних послуг з урахуванням специфіки регіону, соціально-демографічних характеристик споживачів та їх потреб у різних видах послуг. Реформування системи соціального обслуговування повинне відбуватися системно, з урахуванням стратегічних напрямів соціальної політики, які спрямовані на забезпечення соціального розвитку, підвищення рівня та якості життя населення [2, с. 46]. О.О. Крентовська наголошує на тому, що в Україні не сформувалась сучасна державна соціальна політика, яка б виражала ставлення до людей похилого віку як до багаточисельної соціально-демографічної групи населення, здатної активно впливати на соціально-економічний розвиток. До того, ж як відзначає науковець, в економічно розвинутих країнах протягом останніх десятиліть вживаються всебічні заходи з адаптації суспільства до процесу старіння, проводиться широка дослідницька діяльність, яка є основою розроблення ефективних і програмних дій [3, с. 1]. Однією із причин здійснення неналежного соціального забезпечення осіб похилого віку, на нашу думку, є недосконаліть чинного законодавства у цій сфері. З одного боку, можемо констатувати факт того, що в Україні прийнято ряд важливих законів та нормативно-правових актів у цій сфері, розроблений механізм їх реалізації, проте, як наголошує О.О. Крентовська, вказані законодавчі акти спрямовані на підтримку громадян похилого віку, повернення їх до самостійного життя. Але, на жаль, часто в реальному житті проблеми таких літніх людей залишаються непоміченими суспільством або вирішуються формальним шляхом [3, с. 5]. Проблему недосконалості чинного законодавства поглиблює й те, що в Україні практично не приймаються та не реалізуються програми соціальної підтримки осіб похилого віку, а тому досить часто останні просто залишаються поза увагою держави та суспільства.

Наступним важливим чинником, який досить суттєво впливає на здійснення соціального забезпечення осіб похилого віку, є поступовий процес децентралізації влади на місцях, а отже, і передачі ряду повноважень щодо вчинення заходів із надання соціальних послуг та соціальної допомоги на регіональний та місцевий рівень. Досліджуючи проблему соціального захисту в цілому та осіб похилого віку зокрема, М.О. Багмет, В.В. Дерега вказують на те, що поряд із загальнодержавними законодавчими механізмами значну роль відіграє регіональний соціальний захист як складовий елемент загальнодержавного. Регіональний соціальний захист є провідником загальнодержавної соціальної політики через конкретні суб'єкти і має своє конкретне призначення, оскільки регулює соціально-економічні відно-

сини в певному просторі і має за мету забезпечення потреб населення даного регіону в життєво необхідних засобах та виконання своєї функції в загальнодержавному розподілі праці і ресурсів [4]. Таким чином, важливого значення в забезпеченні належного рівня соціального захисту осіб похилого віку як вразливої верстви населення на сьогодні, у зв'язку із процесом децентралізації влади, відіграють органи місцевого самоврядування, які мають забезпечити ефективну соціальну політику у цій сфері на місцях та забезпечити належний рівень соціального захисту осіб похилого віку, які проживають на підпорядкованій їм території.

Важливим чинником рівня соціального захисту осіб похилого віку є рівень ефективності діяльності установ, якими надаються послуги цій категорії громадян. Нормами чинного законодавства України передбачено досить широкий перелік різноманітних послуг для осіб похилого віку, які включають в себе такі види послуг: соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, послуги з реабілітації, інформаційні та інші послуги. Проте не всі ці послуги здійснюються на належному рівні. Так, Р.І. Сопко, досліджуючи спектр таких послуг, звертає увагу на те, що у стаціонарних закладах соціального обслуговування людям похилого віку на достатньому рівні надаються соціально-побутові, соціально-медичні, соціально-економічні та інші види послуг. Надання психологічних, юридичних та інформаційних послуг не здійснюється на достатньому рівні, що зумовлено тим, що у стаціонарних установах немає юридичних, психологічних, консультаційних центрів підтримки людей похилого віку. Окремо слід розглянути по відношенню до людей похилого віку послуги з працевлаштування, оскільки це питання є дискусійним і на даний час немає законів, що допомогли б людям пенсійного віку знайти роботу, яку вони можуть виконувати відповідно до стану свого здоров'я [5, с. 189]. Характерною особливістю соціального захисту осіб похилого віку є те, що передбачені законодавством соціальні послуги мають адресний характер надання соціальної допомоги. Адресність, як вказує С. В. Кудлаєнко, – це надання соціальної допомоги найбільш нужденним громадянам або сім'ям з урахуванням матеріального стану та середньомісячного сукупного доходу, що підтверджується відповідними документами і перевіряється в ході обстеження матеріального стану осіб, у тому числі їх доходів. Тобто сутність адресності полягає в забезпеченні підвищення доходу нужденних при мінімальних затратах та максимальній віддачі від витрачених засобів [6].

Особливо гостро стоїть проблема забезпечення життєдіяльності осіб похилого віку нормальними умовами проживання як самостійно, так і в державних та комунальних геріатричних закладах. Законом України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 № 3721-XII передбачено основні права, найбільшою мірою важливі для старшого віку: на медичну допомогу, соціальне обслуговування та соціальну допомогу. Стаття 32 Закону гарантує літнім громадянам безкоштовну кваліфіковану медичну допомогу в геріатричних центрах, лікарнях для громадян поважного віку та інших стаціонарних, амбулаторно-поліклінічних установах, а також вдома з урахуванням досягнень геронтології та геріатрії у порядку, встановленому законодавством України про охорону здоров'я [7]. Пролонгуючи діяльність геріатричних пансіонатів, держава проголошує для осіб похилого віку чудову старість у теплі, спілкуванні та комфорті. Проте чи насправді це так. Аналіз діяльності таких установ в Україні свідчить про те, що сучасний стан таких установ, на жаль, є незадовільним, а в окремих випадках навіть непридатним до проживання, оскільки умов для належного функціонування вищевказаних закладів не має, а фінансування здійснюється на досить низькому рівні. Відзначимо, що із засобів масової інформації, преси та інших інформаційних джерел ми постійно дізнаємося про неналежні умови будинків-інтернатів, геріатричних пансіонатів для людей похилого віку, стаціонарних відділень територіальних центрів системи соціального захисту. Це викликано різноманітними причинами.

По-перше, будівлі геріатричних пансіонатів побудовані в більшості випадків ще за часів Радянського Союзу, а тому не відповідають тим цінностям, проголошеним на законодавчому рівні правам та комфортним умовам проживання. Так, більшість таких закладів

мають «коридорну схему розташування», тобто наявні досить довгі коридори та кімнати, в більшості з яких не має власного душу та туалету. У кімнатах знаходиться по декілька пенсіонерів, що значно обмежує власний простір таких осіб. Зарубіжний досвід діяльності більшості установ для осіб похилого віку характеризується переважанням серед цих установ принципу індивідуальності, а тому в кімнатах пансіонатів проживає по одній людині.

По-друге, в геріатричних закладах майже не здійснюється будь-яка робота щодо соціального та культурного розвитку осіб, які в них перебувають.

По-третє, ключовою проблемою діяльності є фактична відсутність фінансування таких закладів. Аналіз фінансування ряду таких закладів показав, що в більшості з них фінансуються виключно оплата праці працівників та житлово-комунальні послуги. Таким чином, ремонтні роботи у таких закладах майже не проводяться, кошти на харчування, ліки, одяг для одиноких осіб не виділяються, а тому досить часто найнеобхідніші речі такі особи купують власним коштом за свою пенсію. Обмежені ліміти коштів на фінансування таких закладів призводять до того, що здійснюється економія електроресурсів, води, газопостачання тощо.

По-четверте, проблемою є ставлення персоналу до мешканців геріатричних закладів, яке є вкрай незадовільним, останній досить часто просто не вміє правильно доглядати за такими особами, здійснювати належне їх обслуговування. Ситуація загострюється й недостатністю обслуговуючого персоналу, а також їх байдужим ставленням до осіб похилого віку, яких не сприймають як повноцінних членів громади та суспільства.

Досліджуючи доступність закладів медичної допомоги та геріатричних установ, варто наголосити на інших важливих проблемах діяльності таких закладів, а саме:

1) чисельність таких закладів в Україні є недостатньо розгалуженою. Спостерігається тенденція до наявності таких закладів у великих містах, в той час як у сільських місцевостях такі заклади в більшості випадків взагалі відсутні, а якість надання медичної допомоги знаходиться на досить низькому рівні, або взагалі у невеликих селах відсутні медичні працівники, фельдшери тощо;

2) недостатність забезпечення ліками геріатричних закладів, в результаті чого надання першої медичної допомоги у межах такого закладу зводиться практично до нуля;

3) недостатність системи організаційно-кадрового забезпечення геріатричної допомоги в Україні. На сьогодні відсутні спеціалізовані заклади, які здійснюють підготовку працівників для роботи в геріатричних установах. Відсутність відповідного досвіду та навиків роботи із категорією осіб похилого віку зумовлює ряд проблем у здійсненні їх догляду, правильному здійсненні медико-соціальної допомоги такій категорії осіб, із урахуванням їхніх вікових особливостей та патологій.

На жаль, наведені вище причини спричиняють ряд факторів, які заважають особам похилого віку нормально перебувати в таких закладах, спричиняють порушення їхнього фізичного та психоемоційного стану, призводять до загострення різноманітних хронічних хвороб, а отже, в цілому порушується звичний спосіб життя і здатність до самообслуговування. З метою удосконалення роботи геріатричних закладів варто, на нашу думку, реалізовувати такі напрямки роботи: 1) розробка програмного забезпечення населення якісною геріатричною допомогою; 2) забезпечення координації діяльності медичних закладів та геріатричних закладів на різних рівнях; 3) вирішення проблеми забезпечення геріатричною допомогою саме жителів сільських поселень, невеличких селищ та сіл; 4) подальше вдосконалення медико-санітарної та медико-соціальної допомоги з урахуванням мінімальних потреб осіб, які перебувають у геріатричних закладах за певний проміжок часу (день, тиждень, місяць, рік тощо); 5) подальший розвиток та удосконалення надання найпростіших медичних послуг особам, які перебувають у геріатричних закладах: медичних консультацій, фізіопроцедур, масажу, надання сторонньої допомоги при виконанні фізичних вправ тощо, а також напрямки щодо збільшення обсягу надання послуг; 6) напрямки щодо удосконалення організаційної структури геріатричних закладів та установ тощо.

Наступним напрямком соціального забезпечення населення похилого віку є надання різного роду фінансової допомоги таким особам. Як вважає Н.Б. Болотіна, з метою забезпечення ефективного здійснення права осіб похилого віку на соціальний захист, зокрема для надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом: забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяли б їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті; забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їхнього використання такими особами; забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла; забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я [8, с. 28]. Ми погоджуємося з такою позицією та вважаємо, що для українських пенсіонерів важливим чинником здійснення їх належного соціального захисту варто вважати не тільки політику держави щодо підвищення рівня матеріально-фінансового забезпечення цієї категорії осіб, а й розвиток активності таких громадян та їх залучення до участі в суспільному та державному житті.

Важливою соціальною гарантією осіб похилого віку є їх пенсійне забезпечення, а тому актуальним напрямком на сьогодні залишається питання належного рівня отриманих пенсій. Позитивним аспектом протягом останнього року було прийняття та реалізація рішення щодо осучаснення пенсійних виплат, в результаті чого значна кількість громадян отримала відповідні підвищення пенсій. Проте цього недостатньо. Варто продовжувати пошук додаткових джерел формування пенсійної виплати, нових способів наповнення бюджету Пенсійного фонду України з метою підвищення рівня пенсійного забезпечення та соціальної захищеності громадян похилого віку.

Для вдосконалення системи соціального захисту осіб похилого віку як вразливої верстви населення, на нашу думку, варто активно запроваджувати цільове фінансування спеціальних програм для людей похилого віку, яке в Україні, на відміну від ряду високорозвинених країн, майже не здійснюється. Як зазначає Р.І. Сопко, у західних країнах сьогодні популяризується концепція «успішного старіння», в межах якої визначено основні складові частини, що мають супроводжувати старіння: низька ймовірність хвороб чи інвалідності; високі можливості для навчання і фізичної діяльності; активна участь у житті суспільства. Водночас в Україні немає громадянських об'єднань людей похилого віку, які б забезпечували їм можливість виступати організованою силою та впливати на розробку і реалізацію програм та стратегій, що безпосередньо стосуються їхніх інтересів [9, с. 301]. І це дійсно так. Вважаємо, що мають виділятися кошти на осіб похилого віку, які б спрямовувались на збільшення їх активності, а саме: відповідні навчання пенсіонерів у навчальних закладах (як прийнято їх називати у зарубіжних країнах навчання в університетах третього віку), на проходження певних курсів чи тренінгів у відповідності до своїх знань, умінь та навичок та їх удосконалення; на задоволення потреб у своїх інтересах, тобто на організацію певних клубів за інтересами, навичками, вміннями; забезпечення можливості їх участі у волонтерських та громадських організаціях тощо.

Висновки. Як висновок зазначимо, що наразі соціальний захист осіб похилого віку залишається на вкрай низькому рівні та потребує удосконалення щодо здійснення соціального обслуговування, систематичного надання різних видів допомоги, вирішення житлових проблем тощо. Удосконалення соціального захисту осіб похилого віку як вразливої верстви населення має здійснюватися в тісній взаємодії між центральними та місцевими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та пересічними громадянами у відповідності до міжнародних стандартів соціального захисту такої категорії осіб. На сьогодні варто подолати пасивність державної та місцевої політики у цій сфері, пасивність працівників геріатричних установ у здійсненні належного соціального супроводу та соціального обслуговування літніх осіб таких закладів, налагодити систему обслуговування осіб похилого віку за допомогою кваліфікованих соціальних, медичних працівників та функціонування мережі відповідних служб – геріатричних закладів, відділень соціальної допомоги або територіальних центрів.

Список використаних джерел:

1. Виготський Л.С. Проблема віку. Москва : Проблема віку, 1984. Т. 4. 113 с.

2. Горішна Н.М. Особливості функціонування в Україні сучасної системи соціального обслуговування людей похилого віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Вип. 30. С . 44–46.

3. Крентовська О.О. Глобальна соціальна політика і міжнародне співробітництво щодо питань старіння населення. *Науковий вісник «Демократичне врядування».* 2009. Вип. 4. С. 1–6. URL : http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik4/fail/+Krentovska.pdf.

4. Багмет М.О., Дерега В.В. Шляхи вдосконалення системи соціального захисту в Україні: політологічний аналіз. URL : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26619/33-Bagmet.pdf?sequence=1.

5. Сопко Р.І. Послуги людям похилого віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота».* 2013. Випуск 27. С. 188–191.

6. Кудлаєнко С.В. Адресна допомога як складова соціальної політики. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2015. № 5. URL : http://www.dy.nauka.com.ua.

7. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993 № 3721-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 4. Стаття 18.

8. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ : Знання, 2005. 381 с.

9. Сопко Р.І. Становище людей похилого віку. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* 2013. Випуск 7. С. 298–305.